

CSAPODY MIKLÓS

HAGYOMÁNY ÉS IDENTITÁS, avagy miért olvassuk Tóth Lászlót?

■ „Szövegember” több mint száz kötettel, a kortárs magyar irodalom kiemelkedő alakja. A szerző költőietlen önjellemzését és a kitüntetési indoklások félszeg fordulatát egyaránt helytállónak véljük, ha Tóth László (felvidéki, csehszlovákiai, szlovákiai) magyar költő, író, műfordító, dramaturg és drámaíró, esszéista, irodalom- és művelődéstörténész, irodalmi beszélgetőkönyvek szerzője, lapszerkesztő, könyvkiadó munkásságát közelebbről szemügyre vesszük. A tekintélyes idősebb pályatárs, Tózsér Árpád szerint ugyanis az első írásával a hatvanas évek második felében jelentkező Tóth „a magyar nyelvhaza ismert költője és a hazai (szlovákiai) magyar írásbeliség intézménye”, aki 1971 óta megjelentetett több mint tizenöt verseskötetet, „majdnem annyi mesekönyvet, írt színháztörténeteket, kiadott egy alapos dokumentumgyűjteményt a felvidéki magyarok 1945–49 közötti történetéről, tíz éven keresztül sikeres könyvkiadót működtetett Budapesten, 1999-ben *Régió* címmel kisebbségtudományi lapot alapít, és alapítványt szervez a kisebbségi tudományosság támogatására, s folytathatnám. Valóban egy intézmény számára is elég lenne az a munka, amelyet a költői mesterség magas szintű művelése mellett az elmúlt félszáz év alatt elvégzett.” Képzeltbeli Alter Egonjának *Önszócikke* szerint Tóth László: „Ismeretlen költő, író, szerkesztő és műfordító a 20. század második feléből. 1949. szeptember 26-án született Budapesten, még a 20. században, s noha már jócskán benne a 21-ben, még mindig ott maradt, báva pillantásokat vetve erre a mostanira. Gyermekkorá nagy részét viszont Csehszlovákiában töltötte, ám azóta felváltva rója az utakat a magyar és a szlovák főváros közti, kétszáz kilométer hosszúságú, s nagyjából ötven kilométer szélességű térben, bőszen keresve identitását hol a többségi, hol a kisebbségi magyar keretek között. Ebből is, azaz kétlakiságából is következik sehová sem tartozása, két hazában (is) gyökerező örök hontalansága. Föltehetően egyenesen e végzetes frusztráltságából ered, hogy tizennyolc éves korától újságot és könyveket ír és szerkeszt, azaz hivatásos olvasó is egyben, abban az eltökélt reményben, hogy egyszer talán neki is sikerülhet megtanulnia írni és olvasni. S volt még egy téveszméje, hogy ily módon talán tehet valamit közösségéért, de vénkorára rá kellett jönnie, hogy ugyan emberek veszik körül számosan, de közösség nem. Vagyis bár sokan mondják magukat barátjának, ő vak-sin hunyorogva botorkál közöttük mégis, és közösségére nem lelvén, most már magányos marad örökre. S nem tartozva se ide, se oda, sok szék között a pad alatt tengeti kivénhedőben lévő számítógépe – meg szűkebb családjá és könyvei – társaságában alkonnyá érő életét.”

Szülei Révkomárom mellől, a Trianon után Csehszlovákiához csatolt csalóközi magyar faluból, Izsáról kerültek Pestre. Apja a Felvidék részbeni visszacsatolása után indult munkát keresni, anyját szülei küldték át a határon, ami-

kor az ottani magyarságot sújtó teljes jogfosztottság sötét éveiben deportálni akarták őket Cseh- és Morvaországba (apai nagyszüleit át is telepítették, őket Magyarországra). „A falu legszebb lánya és legénye” ekkor és itt házasodott össze, Tóth így született Pesten, ahonnan ötéves korában, az apa halála után anyja hazavitte Izsára. Életének e váratlan fordulatával életre szóló ajándékot kapott. Alapjában vallásos neveltetése mellett a pusztuló paraszti világ formálta életfelfogását, emberi, nyelvi, nemzeti önazonosságát. Faluja és a pedagógus szülei által a „nevelődésem-tájékozódásom új dimenzióját megnyitó” könyvek alakították „világlátásomat, érték-, nyelv- és életszemléletemet”. Az elemít 1964-ben Izsán, a középiskolát 1967-ben Révkomáromban végezte. A pozsonyi közgazdasági főiskolán azonban nem talált rá arra, amit keresett, volt sörgyári molnár, raktáros, a pozsonyi magyar étterem pincére, a komáromi traktorgyár munkása, miközben a *Kis Építő* című gyermekújságot szerkesztette, később a *Csallóköz-Žitný Ostrovot*, a dunaszerdahelyi járás kétnyelvű lapját. Így lett tudományegyetem helyett „a világegyetem végzettje, Tóth László szakon”; közgazdaság és jog helyett már költői indulása előtt hivatásos olvasóként, szerkesztőként, kutatóként tanulta ki az irodalomtörténetet és a filológiát.

Legfogékonyabb életkorában, a pezsgő pozsonyi élet hatvanas évekbeli sodrában tapasztalta meg a csehszlovákiai politikai, társadalmi, szellemi életet felfrissítő reformmozgalmak jótékony hatását, közben „egymás után nyíltak meg előttem a szerkesztőségek és az irodalmi élet kapui”. Hamar természetessé vált számára a (viszonylagos) politikai szabadság, a szabad szellemi tájékozódás, a sokféleség irodalmi-művészeti, nyelvi gazdagsága. A magyarországi irodalmi lapok mellett akadálytalanul hozzájuthatott a párizsi *Magyar Műhely*hez, az újvidéki *Híd*hez, *Új Symposion*hoz, *Képes Újság*hoz, a szabadkai *7 Naphoz*, a kolozsvári *Korunkhoz* és *Utunkhoz*, a bukaresti *A Héthez*; „ténylegesen az illyési »ötágú sípot« *fújtuk*. Mindamellettt közvetlenül is elérhető lett számomra a szlovák, a cseh és a lengyel, azaz közép-európai irodalom jelentős része... kedvem szerint s szabadon csatangolhattam a pszichológia, a szociológia és egyéb társadalomtudományok vagy a különböző filozófiák és esztétikák között”. Csehszlovákia '68-as megszállása után azonban újabb jégkorszak sokkja következett. Az írók a lánctalpaktól letaposott „emberarcú szocializmus” romjain a sírjából kirángatott posztsztálinizmussal találták szembe magukat. Az életet és az irodalmat a hatalom listázással, elhallgattatással, fenyegetéssel kezdte visszafoglalni. A magyar íróknak (voltak kivételek) mind több és súlyosabb politikai-ideológiai feljelentéssel, elmarasztaló esztétikai idegenkedéssel kellett szembenéznük. Megtörtént, hogy az *Irodalmi Szemle* főszerkesztőjét Tóth egyik versének közlése miatt egyévi fizetésének megfelelő összeggel büntették. Bezárultak az ajtók-ablakok, állandósult a légszomj, a megkövetelt újabb nemzeti szocreál a maga rigorózus, fantáziátlan pártállami szürkeségével a múltat, kivált a magyart, megint nemcsak átírni akarta, hanem eltörölni; „az emberek összevissza beszéltek már akkoriban is, de egy picivel nyájásabbak voltak, nem sokat törődtek a halállal, éltek a mindennapjaikat úgy, hogy észre sem vették, hogy múlik az idő. A kommunizmus pedig őrt állt felettük, mint a kondás a disznók közt.” (Grendel Lajos) Azok közül a művészek, írók, szellemi emberek közül, akik ellenálltak a kézi vezérlésű sematizmusnak, sokakat félreállítottak, valahol másutt kellett meghúzódnuk, s a levegő ott is lassan elfogyott körülöttük. Mégis az *Egyszemű*

éjszaka versantológiával 1970-ben, mondhatni a derültebb kor utóhatásaként, és mert a cseh és a szlovák szellemi élet után a magyart csak a hetvenes évek elején érték el a tisztogatások, költőtársaival Tóth is megérkezett a magyar irodalomba. 1975-ben a pozsonyi *Irodalmi Szemle* egyik szerkesztője lett, a nyolcvanas évek elejétől a *Nő* című hetilap külsős irodalmi rovatvezetője, majd a Magyar Területi Színház komáromi és kassai társulatának dramaturgja.

Az „Egyszeműek” költői közül ketten hamarosan Pestre „menekültek”: Varga Imre 1982-ben át-, Tóth László 1986-ban (magyar állampolgárként) „visszatelepítette” magát. Számukra is úgy tűnt, frissülőben van a magyar szellemi élet, szabadabbak a folyóiratok és a könyvkiadás, kezdenek legalább résnyire nyílni az ’56 után légmentesen bezárt ablakok. Tóth hosszú hányódása során azonban másféle nehézségek követték egymást: szalmaláng-lelkedés, biztatás, nem értés, támogató jóakarát, közöny, balszerencse, kitartóan szorgos munkája azonban tartósan ígérkező eredményt hozott. Sikerült talpon maradnia, művei megbecsülést szereztek nevének, valóban „a magyar nyelvháza ismert költője” lett, közben nem maradt ki sem a „hazai”, sem a „világmagyar” irodalomból, sőt mindinkább otthonra lelt benne. Anyaországi pályafutása a tatabányai *Új Forrás* folyóiratnál kezdődött, ahol tíz évig működött. A nyolcvanas évek második felében a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesületének archívumát gondozta, dolgozott a *Magyar Nemzet*nek, a rendszerváltozás után az *Új Magyarország*nak, a pozsonyi *Nap*nak. A kilencvenes évek első felében, miközben kitért a világ, az irodalom intézményei pedig jószerével megsemmisültek, a Széphalom Könyvműhely vezetőjeként, a Magyarok Világszövetsége újságja és a dunaszerdahelyi *Nap* hetilap rovatvezetőjeként kereste kenyerét. Az évtized derekától az ottani Nap Kiadó irodalmi vezetője, a veszprémi *Iskolakultúra* és a pesti *Világ* olvasószerkesztője volt. 1997-ben megalapította az Ister Könyvkiadót, melynek élén majdnem tíz évig működött, a Pesti Kalligram Kiadó ügyvezetését kisebb megszakításokkal ugyanez évtől 2004-ig vállalta. 1999-ben hozta létre a *Regio* kisebbségstudományi folyóiratot, mígnem 2005-ben végleg visszatért Szlovákiába. Előbb Pozsonyban élt, néhány évig a somorjai Fórum Kisebbségkutató Intézet és a *Hungaricum* könyvmagazin munkatársa, rövid ideig az *Opus* dunaszerdahelyi irodalmi folyóirat olvasószerkesztője volt. 2008-ban oda is költözött; „A Pozsonyból kiszoruló magyar kultúra és szellemiség nem kis részben itt talál(t) otthonra; lapjai, kiadói vannak.” Az *Irodalmi Szemle* főszerkesztői posztját 2011-ben nyugdíjasként vállalta, a tízes évek második felében a kaposvári *Somogy* olvasószerkesztője, azóta az *Opus* főszerkesztője, főmunkatársa.

Hagyomány és identitás című legújabb könyve (Magyar Napló. Bp., 2022) megrajzolja a százéves (cseh)szlovákiai magyar irodalom teljes panorámáját, az irodalomalapítás hőskorát, intézmények (napilapok, folyóiratok, egyesületek, kiadók) hányatott sorsát. Széles horizontú áttekintéssel, saját kutatások mélyfűrésésével veszi számba a kisebbségi sorssal szembenéző legnagyobbak életét és művét, teszi mérlegre kicsinyes gáncsok, nagyratörő tervek és fiaskók sorát, a ’45 utáni hontalanság korát, a megszakított hagyomány újratemetését, jelenkori szétzilálódását. Irodalomtörténetében jelen van maga az író is, nemcsak attól kezdve, hogy feltűnt az irodalomban, megfigyeléseivel és kommentárjaival egyszerre mond véleményt a múltról és saját korától. A magyar és a szlovák líra sokszázados kölcsönviszonyáról töprengve a költészet identitásképző voltát illusztrálja, mondandóját arra építve, hogy „irodalmaink egé-

szen 1918-ig úgymond tanulni is jártak egymáshoz” (Tóth a szlovák és cseh irodalom mellett lengyelből és oroszról fordított), rámutatva, hogy a kortárs szlovák lírát alig ismerjük, hatása a mai magyar költészetre pedig elenyésző. Vallomása, miszerint „viszonyítási pontjaimat mindig a *nagyobb egész*, a távlatos(abb) érték s a magyar és a világirodalom egyeteme adta”, mintegy bevezető stúdiumként szolgál a továbbiakhoz, közben egyre borúlátóbb, okkal, mert mindazok az „identitástudati tényezők, melyek számomra az idők során meghatározók lettek, s egyfajta kettős identitás, a magyarság egészéhez, illetve egy határon túli kisebbséghez való egyidejű tartozás tudatát alakították ki bennem”, eltűnőben vannak.

A (cseh)szlovákiai magyar irodalom akkor született, amikor a felvidéki magyarságnak többségből kisebbségbe jutva újra kellett kezdenie mindent, miközben az új csehszlovák állam kezdettől akadályozta a magyar nyelvi, kulturális-szellemi és gazdasági autonómia kiépítését. Az első évtized az önképzőkörök nívóján szóló „dilettánsok” és az európai nívót képviselő, a Tanácsköztársaság bukása után a csehszlovák polgári demokráciában menedékre lelő „emigránsok” viadala volt. A fordulat az új írónemzedék 1930 körüli megjelenésével következett be, melynek már prágai, brünni egyetemeken végzett tagjai közül sokan megfordultak Nyugat-Európában is. Erre az időre esnek a nagybirtokos Szent-Ivány Józsefnek, aki már az államfordulat óta aktív politikai, kisebbség-, gazdaság- és társadalomszervezői tevékenységet fejtett ki, a magyar művelődési és irodalmi élet intézményeinek kiépítését célzó törekvései. Miközben kapcsolatban állt Adyval, Móriczsal, a tulajdonában álló *Prágai Magyar Hírlap* rendszeresen közölte Kosztolányi, Karinthy, Márai, József Attila és mások írásait, kísérletet tett az erők „nemzeti koncentrációjára”, birtokán a harmincas évek elején otthont adva a Szentiváni Kúria tanácskozásiinak. Kezdeményezése sikertelen maradt, mert hiányzott az Erdélyi Helikon és a marosvécsi íróközösség transzilvanizmusához hasonló „közös ideológia”, az egységfrontot pedig néha a jobb-, néha a baloldal, máskor a magyar pártelit hiúsította meg. A harmincas évek elején tűnt fel Peéry Rezső is, a mitikus Pozsony szülőtte, a magyar esszé ritka kiválósága. Tóth már korábban közreadta életműve javát, s ahogy most ismét szemügyre veszi Szent-Ivány, Fábry Zoltán, Forbáth Imre, Szalatnai Rezső munkásságát, úgy tér vissza Peéryhez is gyermekkora, kamaszévei, pályakezdése ismeretlen iratainak feldolgozásával, melyekből „egy elveszett világ, egy visszahozhatatlanul eltűnt város és egy elveszni látszó személyiségeszmény, erősen háttérbe szoruló értékszemlélet rekonstruálható”. A tudatosító felidézésnél (az elvileg ma is létező irodalmi köztudatba való visszaemelésnél) nehezebb a dolga az olyan, mély gyökeret vert tévhitek eloszlatásával, mint a '45 utáni „hallgatás éveinek” mítosza. A felvidéki magyarság sorsa ugyanis, bár a kassai kormányprogrammal hosszú időre megpecsételődött (hiszen, amint Fábry írta, „szocializálásnak kellett volna jönni, s lett belőle nacionalizálás”), a legjobbak nem hallgattak. Amint kevéssel azelőtt határozott, bátor kiállással fordultak szembe a fasizmus térhódításával, most is példamutató értelmiségi erkölcsi magatartással folytatták önvédelmi küzdelmeiket. Tóth elsőként teszi fel a kérdést, hogy a közösség szellemi és politikai vezetői „mikor érzékelték először a sovén indulatok elszabadulásának veszélyét?” A tomboló szlovák sovinizmus elítélése már Fábry 1945-ben kezdett naplójában felbukkan, az embertelen intézkedések ellen fellépő kollektív *Emlékiratot* józansága emeli a kor memoárirodal-

mának legjobb darabjai közé”, egy sorba Peéry, Szalatnai és Fábry emlékiratival. Tóth azonban részint költőtársa, Koncsol László, részint a irodalomtörténész Zalabai Zsigmond nyomán felhívja a figyelmet arra is, hogy ’45 után nemcsak olyan klasszikus művek születtek, mint Fábrynak a kollektív bűnösség képtelenségét bizonyító, a jogfosztás ellen kiálló memorandumja (*A vádlott megszólal*, amely csak 1968-ban jelenhetett meg, vagy az *Üresjárat 1945–1948* naplólapjai), Peéry esszéje (a *Hét sovány esztendő gazdag termése*) és Szalatnai emlékirata (*A csehszlovákiai magyarok 1938 és 1945 között*, amely 1990-ig kéziratban maradt). A maradandó irodalmi művek, szociográfiák, kényszerszülte beadványok, hatástalan tiltakozások mellett nem feledkezik meg az üldöztetésben született népi kéziratok irodalomról (a „magánjellegű vagy közérdekű híradások, dokumentumok, szépirodalmi próbálkozások garadájáról”) sem, a kitelepítést-deportálást megőrkítő „népi-félnépi eredetű korabeli költemények, verses krónikák; »veszedeleménekek«, »hír-versek«, népdalok, népdal-átköltések”, prózai írások, levelek, „igaz történetek” tömegéről, a Cseh- és Morvaországba deportáltakat kísérő lelkészek iratairól.

Első Fábry-tanulmánya a (cseh)szlovákiai magyar gondolkodás megkerülhetetlen, ha nem legfontosabb kulcsfigurájának, Peéryvel szólva „a jellem szerzetesének” alakját és műve időszerűségét, utókora hozzá való ellentmondásos viszonyát (meghaladását, „megtagadását”, hozzá való menekülését) vizsgálja főként az *Üresjárat...* tükrében. Tóth másik idevágó írása az egymást kölcsönösen nagyra becsülő Fábry és Forbáth mély eszmei-emberi viszonyát elemzi ’56 utáni, Forbáth haláláig tartó levelezésének aprólékos tárgyalása során. De mi az időszerűség? Hogy a mű gondolati-erkölcsi esszenciáját, mondatait, szavait némi erőfeszítéssel ráigazítjuk a jelenre, saját tételeink, netán egy újabb „követendő ideológia” igazolására? Vagy a szavak megértése, amikor terek, dimenziók, vetületek és metanyelv, üzenet- és diskurzuskutatás helyett a szövegek mélyére nézünk, és két kort, két időt összekapcsolva ítélünk az adott jelenben? Tóth az utóbbi eljárást követi, megállapítva, hogy az „időszerűtlen” Fábry- és a „problematikus” Forbáth-életmű irodalomtörténeti és esztétikai tanulságai ma sem hagyhatók figyelmen kívül. Ilyen tanulság Forbáth „erős nyelvertermő és képpalkotó dinamikára épülő, legjobb darabjaiban máig eleven avantgardista költészete”, és Fábry „széles körű műveltségéből kinövő humanista eszmevilága, expresszionista retorikája és legjobb esszéinek – s helyvel-közzel kritikáinak – értékelismerő és -szervező jelentősége, valamint magyarság- és kisebbségvédő elkötelezettsége”. A magyar irodalom két szellemkísértete: a vesébe látó stószai remete, a kezdetben radikális baloldali, mindvégig antifasiszta, aki mindig felemelte a szavát nemzete sorsáért, és a viharosan küzdelmes életű, sok országban, műveltségben otthonos világpolgár: a feloldani nem is kívánt ellentmondásoktól haláláig gyötrődő Forbáth, aki Aragonnal, Majakovszkijjal, Egon Erwin Kischsel is kapcsolatban állt, akit Illyés legkiválóbb magyar kortársai egyikének tartott, s aki mégsem tartozott sehová. Nemzeti volt-e a baloldali Fábry, a magyar avantgárd költészet élvonalába tartozott-e a hívő kommunista Forbáth? Miként lehettek az egyik, ha a másik is voltak? Az irodalomtörténész a mű minősége alapján válaszol éppen úgy, mint Szalatnai Rezső munkásságát szemügyre véve. A csehszlovákiai magyar irodalom egyik irányadó kritikusa és esszéírója Peéry jellemzése szerint szokatlan jelensége volt „gyávaságra és állandó belső hátrálásra nevelő” korának”. Több mint ötvenéves működése során sok min-

denben tévedett ő is, az „alapvető emberi, nemzeti (kisebbségi) érdekek és etikai értékek felismerésében és megalkuvás nélküli képviseletében azonban soha”. Tóth ezért láthatja Szalatnaiban az első fél évszázad Fábry mellett legfontosabb alakját, „életművében pedig – ugyancsak a Fábryé mellett – legnagyobb formátumú életművét”.

A második irodalmi félszázadnak emlékezetes eseménye volt az *Egyszemű éjszaka* antológia 1970-es megjelenése. Ezt és a rá következőket Tóth egyszerre idézi elemzőként és részt vevő emlékezőként. A kötet költőit már a könyv megjelenése előtt élesen támadták nem annyira politikai okokból, mint inkább az „addig teljesen szokatlannak számító hang- és paradigmaváltásról való olvasói-kritikusi idegenkedéssel” (Magyarországon pártutasításra azonnal zárolták, állítólagos pozsonyi magyar sugallatra). Az akkori újak egyéni és nemzedéki identitásának kulcskérdése azonban megint csak az volt, hogy magukat és törekvéseiket nem a periféria, hanem „az egy és oszthatatlan (össz)magyar irodalom” részeként szemlélték. Az „Egyszeműeket” 1972-ben követte a *Fekete szél* prózaantológiája, 1983-ban pedig a másféle hagyományokat kereső, alternatív szlovákiai magyar kultúrát teremteni akaró Iródiacsoport. Sorsa betiltás és kényszerű névváltoztatás lett, miközben a vádaskodások, feljelentések tovább öröklték az írók idegrendszerét; többen nem kaphatták meg a Madách-díjat, műveiket késleltették, megjelenésüket cenzúrázva-kozmetikázva engedélyezték, vagy törölték a kiadói tervből. Egzisztenciájukban fenyegették, állásvesztéssel sújtották őket, a színvonalas szövegelemző kritika elnémult, és a nem simulók között nem akadt, akit ne tartott volna megfigyelés alatt az állambiztonság. A kelet-közép-európai rendszerváltozásokkal ez a korszak zárult le. Felnőttek az első „tisztá” nemzedékek, az eltelt évtizedek azonban újabb torzulásokat, „új bűnöket, új kiábrándulásokat hoztak, amelyek valahol a felszín alatt bizonyosan már új szembenállásokat is érlelnek”. Az új korszak, a legújabb magyar irodalom egyedülálló alakja, Grendel Lajos „nemzedéktársam és a barátom volt, s mert a világot sokban megegyező módon láttuk, utunk is egymás mellett kanyargott – haláláig: ötven éven át”. Tóth, az emlékező pályatárs az általa jogos kritikával illetett Grendel-filológia öröme azokat az irodalomtörténeti mozzanatokot is elősorolja, amelyek az író életéről maga gyűjtött össze. Különleges meglepetés Grendelnek a Svéd Királyi Akadémián felolvasandó fiktív, tréfás-ironikus ünnepi beszéde, amely egy szlovák irodalmi lap körkérdésére 1996-ban született úgymond arra az esetre, ha játékban részt vevő íróknak Stockholmba kellene látogatniuk a Nobel-díj ünnepélyes átvételére. Az eredetileg szlovák nyelvű szöveget Tóth saját fordításában közli, összegzésként megállapítva, Grendel mellett nincs szlovákiai magyar író, „aki mind műveivel és azok visszhangjával, mind pedig egész tevékenységével egyszerre két nemzeti irodalomnak is oly mértékben és egyidejűleg alkotóeleme, alakító szereplője tudott lenni, mint ő a magyarnak és a szlováknak”. Az emlékező filológiai esszé mai tanulsága az is, hogy nem az azóta oly sok nyelven olvasható író szította az ellentéteket, nem ő volt megosztó, inkább ő az, aki „mai megosztottságunkban kínált s kínál halála után is meggondolkodtató perspektívá(ka)t, alternatívá(ka)t”.

A távlatot kutató alternatíváknak az a kezdettől zajló küzdelme, melyet épp Grendel nevezett az „izoláció és egyetemességigény konfrontációjának”, a nyolcvanas évek végére az egyetemesség- és minőségigény győzelmével zá-

rult. 1989 után azonban amellet, hogy régi felfogások, lappangó vágyak, fojtott indulatok törtek felszínre, „a szabadság dzsungelébe” való megérkezés újabb repedésekhez vezetett. Ami következett, nem az őshonos „dilettáns partikularizmus” és az emigráns „európai minőség” húszas évek eleji, s nem is egyetemes és provinciális hatvanas-hetvenes évekbeli konfliktusának felújulása volt, hanem hagyomány és modernség világméretű, ezért egyetemesnek vélt szembenállása. A „csoport- és ideológiai érdekek szerinti (teljes) szétesés” a mára majdhogynem végzetesnek látszó széttagoaltság láttán Tóth, aki akként volt részese e hagyomány- és értékszemléleti felfordulásnak, hogy magát ma is igyekszik tőle távol tartani, a 21. század legnyomasztóbb félelmének az önazonosság megingását, elvesztését tartja. Könyve legkritikusabb hangú írásában úgy véli, az irodalmi bíráló tárgyilagossága megmarad ábrándnak, s igazat ad Tözsér Árpád húsz év előtti véleményének, mely szerint a határok már nem a „határon túli” és a magyarországi irodalom, hanem „az egyes irodalmi iskolák és szekértáborok között húzódnak”. A kilencvenes évek radikális fordulatát az a fiatal, olvasott és képzett, elméleti érdeklődésű nemzedék hozta, amely „rátérve a maga (külön) útjaira, (szinte) teljesen szembefordult a korábbiakkal, sokáig egyértelműen – s elvből – tagadva a (cseh)szlovákiai (kisebbségi) magyar irodalom létét”. Mi az oka ennek a látványos elkülönülésnek – túl az új, „erőteljesen és nem ritkán erőszakosan fellépő, s helyel-közzel hatalmi aspirációkkal is bíró nemzedék (természetes) térkövetelésén és térfoglalásán, saját(os) tapasztalatain és érzékenységén alapuló világlátásának és értékrendjének az érvényesítésén”? Tóth szerint az, hogy a (cseh)szlovákiai magyar irodalmi hagyományok minden korábbit átíró, „esztétikai ideológiák” szerinti értelmezése az új felfogás hirdetőit „juttatta döntő – már-már döntőbírói, „újkáderesi”? – szerepekbe, akik – sokáig úgy tűnt – egyedül hivatottak meghatározni, mi az értékes, és mi nem, ki az író, és ki legjobb esetben is csupán avított helyi hagyomány, rosszabb esetben értéktelen, kismimizendő selejt”. Csakúgy, mint a magyarországi, a szlovákiai magyar irodalom is „csoportideológiák és -érdekek mentén szerveződik”, s aki kívül áll, vagy „alkatilag idegen tőle, hogy menedzselje magát, vagy valamilyen show-műsort szervezzen könyve köré – elveszett ember”. Érdemes e folyamatokat együtt szemlélni az erdélyi, vajdasági magyar irodalmi élet nem kis részben hasonló jelenségeivel.

Tóth a „hagyománytöréssel” kialakuló újabb (formálódó) önazonosságot „stabil- vagy konstansidentitás-nélküliséget” a nagyarányú asszimilációval és elvándorlással, főként pedig a szlovákiai magyar kulturális tudat meggyengülésével hozza kapcsolatba, mert a felvidéki magyar kisebbség nemzettudata is „változóban, lehet, megszűnőben is van”. Nem a múltak múlásán sajnálkozó sirám kimondani azt sem, hogy nincsenek már irodalmi műhelyek akkor sem, ha néhány újabb csoportosulás keresi a szerveződés lehetőségét, mint ahogy azt sem: nem beszélhetünk hagyományos értelemben vett szlovákiai magyar irodalomról akkor sem, ha megmarad néhány fóruma. Az is tény, hogy az írói műhelyek nem korlátozzák működésüket Szlovákiára, s ha másként nem, 1918 után a „két” irodalom így kerülhet ismét közelebb egymáshoz. Ezért is ellentmondásos Trianonnak a szlovákiai magyar irodalomban való tükröződése, holott ennek az irodalomnak már a pusztaléte igazolja a történelmi ténytet és következményeit. Szerzőnk mégsem lel rá az újabb irodalomban ilyen vonulatra, művekre is alig. A meglepőnek látszó jelenség fő oka, hogy Trianon –

második világháború utáni kvázi ismétlődésével, a jogfosztás éveiben és a kommunizmus évtizedeiben – sem a családi, sem a közösségi emlékezetnek nyilván nem lehetett része. Az írók a rendszerváltozás után is csak helyelkőzzel mutattak érdeklődést iránta, aminek Tóth szerint a bizonytalan identitástudat mellett oka az az időbeli távolság, amely a kortárs szlovákiai magyar írók elválasztja a történelem ennek az elődeivel együtt őt magát is „létre kényszerítő” fordulatától.

A digitális kor régi nemzedékei lassanként távoznak. Ők azok, akik még mindig úgy tudják, olvasni az élet legnagyobb dolgai közé tartozik. Akiknek a betű szeretete családi örökségük volt, és akik elhiszik Babitsnak, hogy „az olvasás is gondolkodás, s az írás is beszéd”. Pedig már rég minden ellenük szól, az olvasást népszerűsítő, róla egyáltalán szót ejtő fórumok hiánya éppúgy, mint a minden szellemit lenéző „nemzeti” „közszellem”. Ha fölmerül egyáltalán, az olvasást ostoba haszontalanságnak minősíti a funkcionális analfabéták uralkodó világtársadalma, holott a szabadság állítólag azon képességünk, hogy valamit értsünk magunkból és a világból. A nemzet örökségével nevelni képes irodalom és művészet mindeközben hiába vár nagy mecénására. Fölösleges az irodalom- és történetírás, ha ami megtörtént, kitéröljük, átírjuk, vagy nem is hallunk róla, mert primitív, tudatlan hatalmak nevezik ki magukat „hagyománnyá és identitássá”. Európa keleti felén nemzedékek élete múlt el műveletlen, gonosz, infantilis diktatúrák kíméletlen karámjai között, a máig ható következmények nemigen múlnak, „a közértelmesség kapillárisai” (Vekkerdi László) helyett a közbutaság erős bástyái épülnek. Pedig nemcsak Babitstól tudjuk, hogy a kultúra maga a nemzet. A nemzeti nemcsak az adóhivatal, az ebrendészet, kézimunkaegylet díszítő jelzője.

De miért olvassuk Tóth Lászlót? Végül is kinek készül a könyv és az irodalom? A költő úgy véli, „alapvetően senkinek. A vers – miként a regény vagy a novella is – nem levél vagy felhívás, hogy címzettje legyen. A regény, a novella, a vers úgy része, úgy lesz része a világnak – sőt pontosabban a természetnek –, ahogy a madár, a fűszál, az alkonyati égbolt s az égbe nyúló sziklaszirt mindig egyszeri s bennünk mindig – újra és újra – megképződő harmóniája... A vers, a könyv *van*, csak úgy, magának. Ahogy minden s mindenki. Azután egyszer csak rábukkanunk valamelyikre, keresve vagy céltalanul, s ha elég mélyen érint meg bennünket, ha felszikkázik közben körülöttünk a levegő, többé már nem válunk meg tőle, bennünk marad... Beépül az életünkbe, s attól kezdve ő – mi vagyunk”. Az irodalomtörténész Tóth okkal gondolja úgy, hogy ma „mindenütt újra virágzik a dogma, a demagógia, s a szemléleti sematizmusok ismét burjánzanak, amerre csak nézek. S mára rendszerváltozás után születettek körében is. Egymás megértése helyett egymás tagadására és kizárására összpontosítottunk.” Végül is mit nyer Tóth írásaival mai gondolkodásunk? A filológia új adatain túl egy tárgyilagosságával szokatlan, ám a kritikus figyelmet ezért is felkeltő szinoptikus szemlélet megismerését. A múlt ismerete mellett annak megértését, hogy a „hagyománytörés”, a szakítás a felvidéki magyar irodalomban sem a vég kezdete. Fenntartásainak, tétova, olykor lemondó ellenszenvének érthető oka, hogy veszélyeztetve látja nemzeti közösségét, benne a saját írói létét meghatározó értékek sorsát, nem kedveli, amit pusztítóknak gondol, kételkedve szemléli az érték- és önazonosság-zavarok kusza jelenségeit.

A kivezető út a divatozó identitáskeresgélés korában is a magabiztos önzonosság. De mi a teendő, ha egész társadalmak (népesség, lakosság) széles tömegeit nem érdekli saját múltja, ha egy nép, egy nemzet nem ismeri saját kultúráját? Ha nem képes vele azonosulni, „nem lelé Honját a hazában”, miközben azt hiszi, otthon van? Az állandó szétszóródás (folyamatos önszétszórás), fogyatkozás, magyar közösségek küszöbönálló békés vagy háborús eltűntetése idején tud-e segíteni, egyáltalán mi az az unos-untig emlegetett hagyomány? A fölényeskedő maradék fennkölt fényűzése? Vagy az, hogy ha másban nem, „reményt találunk az idő múlásában, mint a szaporázó esőverésben”? (Darvasi László) „Minden egész eltörött? – töprengett kétkedőn Tóth még a múlt században. – Nosza, jött Weöres Sándor, és nem hagyta veszendőbe menni a részeit! Hulltukban kapkodta el vagy épp a földről szedegette föl minden egész szertefröcsögő, kisebb-nagyobb darabkáit. Aztán újból összerakta azokat. Hiánytalanul, egyet sem elvéve, egyről sem megfélekedve. Minden színt, minden hangot. Minden illatot, minden mozdulatot, minden álmot... Minden egész minden valóságosan létező és minden nem létező pályáját.” Száz évvel a szétszakadás után, amikor már összeforni látszott, a tört részek maradéka tovább zilálódik.

